

Non-verbale competentie van jongeren met opvoedingsproblemen: probleemstelling en aanzet tot mogelijke oplossingen

Aagje Geerardyn

SAMENVATTING

Vertrekkende vanuit de (schaarse) studies naar de non-verbale competentie van jongeren met opvoedingsproblemen stellen we vast dat deze jongeren zowel wat betreft decodeer- als encodeervaardigheid duidelijk een gebrek vertonen. Over de vraag naar de oorzaak van dit gebrek bestaat geen duidelijkheid. De meeste auteurs geloven wel in de socialisatiehypothese, maar dit werd nog niet voldoende onderzocht.

Een goede non-verbale vaardigheid blijkt van groot belang voor succesvolle sociale interacties, en zeker bij jongeren met opvoedingsproblemen. Dat zij hieraan echter een duidelijk tekort hebben, leidt ons tot de vraag of zij op de een of andere manier getraind kunnen worden in hun non-verbale competentie. Uit sociale vaardigheidstrainingen blijkt dat in de hulpverlening aan jongeren met opvoedingsproblemen reeds aandacht wordt besteed aan een goede non-verbale vaardigheid, maar dat dit niet op een systematische manier gebeurt. Hoe een dergelijke training dan beter kan worden uitgevoerd, en wat de effecten hiervan kunnen zijn, blijft een open vraag. Dit artikel geeft enkele suggesties en hypothesen rond deze problematiek, en vormt dan ook een pleidooi voor verder onderzoek.

Sleutelwoorden: non-verbale competentie, jongeren met opvoedingsproblemen, sociale vaardigheid, sociale vaardigheidstraining

Verscheidene auteurs beschouwen non-verbale competentie als een essentiële voorwaarde voor succesvolle sociale interacties. Nochtans blijkt niet iedereen even non-verbaal vaardig. Persoonskenmerken zoals sekse (zie bijvoorbeeld bij Hall, 1979; Knapp & Hall, 1992:465-468; Van Poecke, 1996: 158; Vrugt, 1983:10) en leeftijd (Knapp & Hall, 1992:468; Vrugt, 1983:9), karakteristieken zoals extroversie en introversie (Argyle, 1992:107), het zelfbeeld,

de mate van sociale vaardigheid, en geestelijke gezondheid (Argyle, 1992: 108; Bull, 1983:89-93, 105-108, 167-168; Hersen, 1979; Van Poecke, 1996: 159-160; Walker, 1981:263) zijn aspecten die duidelijk in verband gebracht zijn met verschillende stijlen van non-verbale communicatie.

In deze bijdrage gaan we na hoe het gesteld is met de non-verbale competentie van een zeer specifieke groep van jongeren, namelijk jongeren met opvoedingsproblemen. Dit zijn jongeren die zich in een opvoedingssituatie bevinden 'die door de betrokkenen als nagenoeg perspectiefloos ervaren wordt, en waarin men er zonder deskundige hulp van buitenaf niet in slaagt het geheel zodanig te veranderen dat het weer perspectiefbevorderend werkt' (Ter Horst, 1980:101). Concreet gaat het in dit artikel om jongeren die ten gevolge van mishandeling of delinquentie, ter bescherming van zichzelf of de maatschappij, werden geplaatst in instellingen. We leggen ten eerste kort uit wat we dienen te verstaan onder 'non-verbale competentie'. Daarna geven we een overzicht van het (schaarse) onderzoek naar de non-verbale competentie van kinderen en jongeren met opvoedingsproblemen. Hieruit zal blijken dat zij duidelijk een tekort aan non-verbale vaardigheid vertonen. Vervolgens geven we aan waarom non-verbale competentie nochtans van groot belang kan zijn, vooral bij deze jongeren. Vanuit deze vaststellingen stelt zich ten slotte de vraag naar de mogelijkheid om jongeren met opvoedingsproblemen te trainen in hun non-verbale competentie.

■ NON-VERBALE COMPETENTIE

Wat verstaan we onder non-verbale competentie?

Non-verbale competentie bestaat uit twee deelvaardigheden, met name de non-verbale decodeer- en encodeervaardigheid. De non-verbale decodeervaardigheid of ontvangerscompetentie is de vaardigheid om de interpersoonlijke houding (b.v. dominantie, vriendschap), de gevoelens (b.v. geluk, droefheid) en de intenties (b.v. gesprek aanknopen of beëindigen) van anderen af te leiden uit hun non-verbaal gedrag (Argyle, 1988:13; Hall, 1979:33; Knapp & Hall, 1992:457; O'Sullivan, 1983:243; Riggio, 1986:651; Van Poecke, 1996:161). De non-verbale encodeervaardigheid of zenderscompetentie is de vaardigheid van een persoon om zelf zijn gedachten, gevoelens en intenties op een juiste manier uit te drukken via zijn non-verbaal gedrag (Argyle, 1988:12; Hall, 1979:34; Knapp & Hall, 1992:457; O'Sullivan, 1983:243; Riggio, 1986:651; Van Poecke, 1996:161).

Belang van non-verbale competentie

Uit onderzoek blijkt dat non-verbale competentie een belangrijk onderdeel vormt van sociale competentie in het algemeen (Christensen, 1980:146-156; Feldman et al., 1991:329-350). Een eerste vereiste voor succes in relaties met anderen is immers de vaardigheid om accuraat iemands gevoelens, attitudes en intenties af te leiden uit zijn gedrag (Buck, 1983:209; Curran, 1979: 322). Het non-verbale gedrag van de ander is hierbij een belangrijk hulpmiddel of kan zelfs de voornaamste en meest betrouwbare bron vormen. Volgens Feldman et al. (1982:263) vloeit succesvolle sociale interactie dan ook voort uit de vaardigheid niet alleen rekening te houden met wat verbaal aan informatie wordt vrijgegeven, maar ook vanuit het non-verbaal gedrag onderliggende emoties, attitudes en intenties af te leiden. Ons vermogen om te begrijpen wat de ander echt bezighoudt, hangt met andere woorden in grote mate af van onze non-verbale decodeervaardigheid (Feldman et al., 1991: 329). Hoe groter deze vaardigheid, hoe beter we de ander begrijpen, hoe accurater we reageren, en hoe succesvoller de interactie uiteindelijk afloopt. Hetzelfde geldt voor de non-verbale encodeervaardigheid. Als een persoon een goede encodeervaardigheid vertoont, dan zal de ander gemakkelijker zijn gevoelens, attitudes en intenties kunnen afleiden uit zijn non-verbaal gedrag, gemakkelijker adequaat kunnen reageren, wat uiteindelijk leidt tot een meer succesvolle interactie (Feldman, 1991:331-332). Bovendien heeft onderzoek uitgewezen dat personen die hoog scoren op non-verbale competentietests, door anderen beschouwd worden als populair, warm, vriendelijk, sympathiek, open, verantwoordelijk en sociaal invloedrijk (Hodgins & Zuckerman, 1991:157; Knapp & Hall, 1992:469, 473). Samenvattend kunnen we stellen dat non-verbale competentie de sociale interactie tussen mensen vergemakkelijkt.

■ NON-VERBALE COMPETENTIE VAN JONGEREN MET OPVOEDINGSPROBLEMEN

Overzicht van het onderzoek naar de decodeer- en encodeervaardigheid van jongeren met opvoedingsproblemen

De studies naar de non-verbale competentie van jongeren met opvoedingsproblemen zijn allesbehalve talrijk. In de literatuur vonden we slechts een tiental onderzoeken rond dit onderwerp. Bovendien beperken deze studies zich elk tot een deelgroep van wat wij 'jongeren met opvoedingsproblemen' genoemd hebben.

Zo zijn er - wat betreft de decodeervaardigheid - onderzoeken uitgevoerd naar de non-verbale decodeercompetentie van misbruikte en/of verwaarloos-

de kinderen (Camras et al., 1983), emotioneel en/of sociaal gestoorde kinderen en jongeren (Feldman et al., 1982; Zabel, 1979), delinquente jongeren (McCown et al., 1986) en angstig-depressieve en ongesocialiseerd-agressieve kinderen (Russell, 1993:71; Walker, 1981). In deze onderzoeken wordt telkens de vaardigheid in het decoderen van een aantal emoties - dus niet interpersoonlijke houding of intenties - gemeten. Daarbij werd de kinderen en jongeren een aantal foto's, geluidsbanden of taferelen voorgelegd met de vraag naar de betekenis die ze hieraan gaven. Vervolgens werden hun antwoorden vergeleken met deze van 'normale' kinderen en jongeren. De resultaten van de verschillende studies wijzen duidelijk in dezelfde richting: jongeren (of kinderen) met opvoedingsproblemen scoren duidelijk minder goed wat betreft hun non-verbale decodeervaardigheid dan hun 'normale' leeftijdgenoten, althans wat betreft het decoderen van emotionele gelaatsuitdrukkingen.

Over de non-verbale encodeervaardigheid van jongeren met opvoedingsproblemen vonden we slechts één studie. Meer bepaald gaat het om het onderzoek van Feldman et al. (1982:271-273), die de encodeercompetentie van emotioneel gestoorde adolescenten onderzochten. Uit de resultaten van hun studie blijkt dat ook de encodeervaardigheid van deze jongeren slechter is dan die van hun niet-gestoorde leeftijdgenoten.¹

Non-verbaal gedrag van jongeren met opvoedingsproblemen

Uit de literatuur over en uit alledaagse observaties van jongeren met opvoedingsproblemen blijkt dat zij zich in veel gevallen niet non-verbaal competent gedragen. Hun non-verbale gedragingen zijn ons inziens duidelijk een uiting van de emotionele en gedragsstoornissen waarmee jongeren met opvoedingsproblemen kampen.

Zo zijn veel kinderen en jongeren met opvoedingsproblemen depressief, of vertonen minstens een 'depressieve grondstemming' (Bande-Knops et al., 1992:566; Bartels, 1986:27, 118; Blockmans, 1994:80; Gistelinck, 1976:52-53; Hobbs, 1993:115-116, 132; Koers, 1984:116; Verslyppe, 1979:21; Zinn, 1980:540). Zij geven ook vaak blijk van een algemene vijandigheid en wantrouwen tegenover hun omgeving. Dit vindt zijn oorsprong in een diepgevoortelde angst om nogmaals gekrenkt of verlaten te worden (Koers, 1984: 11, 35, 46-47; Pyck, 1996:50-51; Van den Broeck, 1996:31, 105; Vanrompay, 1975:89). Kinderen en jongeren met opvoedingsproblemen hebben vaak ook schrik om fouten te maken en negatief te worden beoordeeld (Blockmans, 1994:80; Hobbs, 1993:115-116; Koers, 1984:38; Van den Broeck, 1996:21; Verslyppe, 1979:21). Hun gedrag komt dan ook vaak overeen met het typische non-verbale gedrag van depressieve en angstige personen.² Zo stellen Argyle (1988:9) en Van den Hove (1985:passim) bijvoorbeeld vast

dat deze jongeren hun interactiepartners helemaal niet of in ieder geval te weinig aankijken, dat zij minder lachen en minder gebaren maken dan normaal, en vaak te zwak en binnensmonds spreken.

Wat betreft de gedragsstoornissen zijn er twee polen waarnaar het gedrag van jongeren met opvoedingsproblemen zich oriënteert. De jongere zal zich ofwel isoleren, ofwel agressief gedragen (Van Rompay, 1975:89). Dit komt duidelijk tot uiting in hun non-verbale gedrag. Uit de observaties van Van den Hove (1985:passim) blijkt bijvoorbeeld dat jongeren met opvoedingsproblemen vaak heel hard spreken. Dit is volgens Hargie et al. (1994:271) een typisch non-verbaal spraakkenmerk van agressie. Isolatie komt bijvoorbeeld tot uiting in een ineengedoken lichaamshouding (b.v. schouders voorovergebogen, hoofd naar beneden gericht) (Van den Hove, 1985:passim).

Oorzaak van een tekort aan non-verbale competentie

Omtrent de oorsprong van het gebrek aan non-verbale competentie bij jongeren met opvoedingsproblemen is er geen duidelijkheid.

In hun studie over de non-verbale decodeervaardigheid van delinquente jongeren wijzen McCown et al. (1986:494) op de mogelijkheid van een neurologische oorzaak. Het onvermogen van deze jongeren om emotionele gelaatsuitdrukkingen te herkennen zou eventueel het gevolg kunnen zijn van neurologische gebreken bij het verwerken van visuele informatie. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat door een fout in het zenuwstelsel korte visuele prikkels te traag of helemaal niet worden doorgestuurd naar de hersenen. We vonden deze hypothese echter bij geen enkele andere auteur terug.

De meeste auteurs lijken namelijk meer te zien in de socialisatiehypothese. Het leren van sociale (onder andere non-verbale) vaardigheden is volgens Bartels (1986:43) en Knapp & Hall (1992:458-459) een belangrijk onderdeel van het socialisatieproces, waarbij vooral de primaire socialisatie van belang is. Vanuit deze idee kunnen we stellen dat kinderen of jongeren die bepaalde sociale vaardigheden missen, deze vaardigheden thuis niet of op een verkeerde manier aangeleerd hebben omdat hun ouders ofwel zelf deze vaardigheden niet beheersten ofwel deze niet aan hun kinderen hebben aangeleerd.

McCown et al. (1986:494) en Zabel (1979:124) passen deze hypothese toe op de resultaten van hun onderzoek. Zij wijzen op de mogelijkheid dat de slechte non-verbale decodeervaardigheid van delinquente of emotioneel gestoorde jongeren wel eens het gevolg zou kunnen zijn van het feit dat deze jongeren opgegroeid zijn in families waar een goede socialisatie niet mogelijk was omwille van de afwezigheid van een variëteit aan emotionele expressiviteit, inconsistentie in het gedrag van de ouders, verziekte gezinsrelaties of eenvoudigweg de afwezigheid van ouders.

Camras et al. (1983:327-328) vinden in hun onderzoek concrete aanwijzingen voor de ondersteuning van de socialisatiehypothese. Het verschil in decodeervaardigheid tussen de misbruikte en niet-misbruikte kinderen blijkt (weliswaar niet significant) groter te zijn voor uitdrukkingen van geluk dan voor woede of droefheid. Deze bevinding wordt gelinkt aan een vergelijkende studie over de interactie in families met en zonder een misbruik- of verwaarlozingsproblematiek, waarbij de evaluaties gebaseerd zijn op de gelaats- en vocale uitdrukkingen van de ouders. De resultaten tonen aan dat ouders die zich schuldig maken aan misbruik, duidelijk minder positief interageren (wat overeenkomt met het uiten van positieve gevoelens zoals geluk) met hun kinderen dan normale ouders, terwijl de frequentie van negatieve interacties (uitdrukkingen zoals woede en droefheid) voor beide groepen gelijk zijn. De auteurs besluiten hieruit dat het expressief gedrag binnen de familie, en in het bijzonder van de ouders, inderdaad wel eens van groot belang zouden kunnen zijn als beïnvloedingsfactor voor de non-verbale decodeervaardigheid van kinderen en jongeren. Dit blijft echter slechts een hypothese waarrond verder onderzoek nodig is (Camras et al, 1983:328; McCown et al., 1986:495; Zabel, 1979:125).

Ook de non-verbale encodeervaardigheid van een individu blijkt (althans voor een deel) bepaald door socialisatie in de familie. Volgens Halberstadt (1983:14-15, 23; 1991:110, 117) en Knapp & Hall (1992:476) ontwikkelen individuen die opgroeien in non-verbaal hoog expressieve families, een gelijkaardige expressiviteit door imitatie en doordat ze een grote vrijheid krijgen in het oefenen van hun encodeervaardigheid. Individuen die opgroeien in een non-verbaal weinig expressieve omgeving, ontwikkelen een gelijkaardige lage non-verbale encodeervaardigheid. Deze redenering lijkt ons inziens toepasbaar op het non-verbaal gedrag van jongeren met opvoedingsproblemen. Deze jongeren komen in veel gevallen uit gezinnen waar niet 'normaal' gecommuniceerd wordt, of althans niet veel positieve en wel veel negatieve emoties geuit worden. Het is niet verwonderlijk dat zij dan ook dergelijk sociaal ongewenst non-verbaal gedrag overnemen, ze hebben immers nooit geleerd dat het ook anders kan.

Nog volgens dezelfde auteurs heeft de non-verbale expressiviteit ook invloed op de decodeervaardigheid van de gezinsleden. Kinderen van non-verbaal hoog expressieve families zouden een lage decodeervaardigheid ontwikkelen, daar zij nooit echt grote moeite moeten doen om het non-verbale gedrag van de andere gezinsleden waar te nemen en te interpreteren. Zij die opgroeien in een gezin met lage expressiviteit zouden een hoge decodeervaardigheid ontwikkelen, daar zij uit noodzaak gevoelig worden voor de kleinste non-verbale uitingen. Deze redenering lijkt ons inziens al minder toepasbaar op de non-verbale decodeervaardigheid van jongeren met opvoedingsproblemen. Volgens deze redenering zouden we, op basis van het feit

dat deze jongeren niet zo vaardig zijn in het decoderen van non-verbaal gedrag, mogen verwachten dat zij opgevoed zijn in non-verbaal expressieve families. Dit lijkt ons echter weinig waarschijnlijk, althans wat betreft de expressiviteit van positieve gevoelens. Wat negatieve non-verbale uitingen betreft, is deze redenering wel logisch. Deze gedachtengang zou in ieder geval de onderzoeksresultaten bij Zabel (1979:125) kunnen verklaren. In zijn studie kwam hij tot de bevinding (tegengesteld aan die van Camras et al., zie hierboven) dat de non-verbale decodeervaardigheid van jongeren met emotionele problemen niet verschilt van normale jongeren wat betreft positieve of neutrale emoties, maar wel wat betreft negatieve emoties.

Wat er ook van zij, socialisatie in het gezin lijkt ons inziens inderdaad een belangrijke factor in het aanleren van non-verbale competentie. Hierrond is echter meer onderzoek nodig.

Belang van een goede non-verbale competentie bij jongeren met opvoedingsproblemen

We zijn reeds algemeen ingegaan op het belang van een goede non-verbale competentie. Er zijn echter nog een aantal specifieke redenen waarom deze vaardigheid vooral bij jongeren met opvoedingsproblemen zeer belangrijk kan zijn.

Ten eerste vertonen veel jongeren met opvoedingsproblemen een gebrek aan een aantal basale vaardigheden waarbij non-verbale competentie een grote rol speelt. Zo hebben zij bijvoorbeeld moeite om zich vriendelijk te presenteren of vinden dat gek (Bartels, 1986:108, 188). Een ander veel voorkomend gebrek is het niet kunnen luisteren naar anderen, het onvermogen om aandacht te tonen wanneer andere mensen spreken (Bartels, 1986:86, 108, 188). Ten slotte vertonen zij volgens Van den Hove et al. (1998) vaak een gebrek aan empathisch vermogen.

Ten tweede is het niet uitgesloten dat net het gebrek aan non-verbale competentie leidt tot de verschillende problemen waarmee jongeren met opvoedingsproblemen te kampen hebben. Het feit dat een kind of jongere in meer of mindere mate non-verbaal incompetent is, zou volgens McCown et al. (1986:493) bijvoorbeeld wel eens de oorzaak kunnen vormen van mishandeling. Het is niet ondenkbaar dat kinderen of jongeren die niet (juist) reageren op bepaald non-verbaal gedrag van hun opvoeders, of zelf niet in staat zijn hun emoties, intenties en gedachten op een adequate manier non-verbaal te uiten, meer kans hebben het slachtoffer te worden van mishandeling. Gefrustreerde opvoeders zouden eenvoudigweg niet inzien dat het kind niet opzettelijk 'raar doet' of ongehoorzaam is, maar dat het gaat om een onvermogen in non-verbale competentie.

Ten slotte zijn jongeren met opvoedingsproblemen zich er vaak niet van bewust dat ze een slechte indruk kunnen maken bij andere personen door hun incompetent non-verbaal gedrag (Van den Hove et al., 1998). Nochtans kan deze slechte indruk bij anderen hun eigen situatie nog slechter maken. Velen van deze jongeren zijn vanuit hun wantrouwen en laag zelfwaardergevoel er bijvoorbeeld van overtuigd dat iedereen tegen hen is, dat niemand hen de moeite waard vindt. Wanneer zij een andere persoon ontmoeten, komt dit gevoel (bewust of niet-bewust) tot uitdrukking in hun non-verbaal gedrag (weinig oogcontact, ineengedoken houding,...). Deze persoon merkt dit (eveneens bewust of niet-bewust) op en gaat het negatieve non-verbale gedrag van de jongere spiegelen omdat hij of zij zich ongemakkelijk voelt bij dit incompetente gedrag of dit gedrag afkeurt. De jongere merkt dit op en wordt op deze manier inderdaad bevestigd in zijn overtuiging dat de andere persoon hem niet gunstig gezind is. (Het gaat hier dus om een zichzelf bevestigende voorspelling.) Dit kan leiden tot nog meer negatief non-verbaal gedrag bij de jongere, wat op zijn beurt weer leidt tot nog meer afwijzend gedrag bij anderen, waardoor de jongere zich steeds slechter gaat voelen, en we ten slotte in een neerwaartse spiraal terechtkomen, te vergelijken met de vicieuze cirkel van afwijzing bij Vrugt (1994:31-32). Op zijn beurt kan positief non-verbaal gedrag uitmonden in een opwaartse spiraal. Sociaal gewenst non-verbaal gedrag wordt namelijk positief ontvangen en versterkt door de omgeving. Wanneer een persoon bijvoorbeeld een zekere mate van vriendelijkheid vertoont (bijvoorbeeld door te glimlachen), lokt hij bij andere mensen een gelijkaardig gevoel uit. Anderen gaan hem aardig vinden en contact zoeken, waardoor die persoon zich meer aanvaard en gelukkiger gaat voelen. Dit leidt ertoe dat hij zich nog vriendelijker gaat gedragen. Dit wordt opnieuw positief versterkt door de omgeving, enz. (Bartels, 1986:121).

■ TRAINING IN NON-VERBALE COMPETENTIE VOOR JONGEREN MET OPVOEDINGSPROBLEMEN

Uit de vaststellingen dat jongeren met opvoedingsproblemen duidelijk gebreken vertonen in hun non-verbale competentie, en dat deze vaardigheid nochtans heel belangrijk kan zijn voor hen, volgt de logische vraag of hieraan niets kan worden verholpen. Uit de basisidee dat sociaal gedrag een vaardigheid is die kan worden aangeleerd, mogen we afleiden dat het mogelijk is om iemands sociale competentie te vergroten via een aangepaste training (Bull, 1983:167; Trower et al., 1978:4). Daar non-verbale competentie een onderdeel vormt van sociale competentie in het algemeen, geldt dit eveneens voor het aanleren van non-verbale vaardigheid.

Theorie en toetsing aan de praktijk

We kunnen ons nu afvragen hoe men een dergelijke training het best kan opzetten. Uit de definitie van de term 'sociale vaardigheidstraining' van Goldstein (Van den Hove, 1985:10) kunnen we ons inziens een aantal interessante elementen afleiden waaraan een non-verbale competentietraining voor jongeren met opvoedingsproblemen zou moeten voldoen.

Een sociale vaardigheidstraining moet volgens Goldstein ten eerste gepland en systematisch zijn. Dit betekent dat men op een georganiseerde, vooraf bedachte en stapsgewijze manier moet te werk gaan, in tegenstelling tot de toevallige, niet geplande en onsystematische manier waarop de meeste personen sociale vaardigheden leren in het alledaagse leven (Van den Hove, 1985:10).

Ten tweede moet het (in dit geval non-verbale) gedrag door het individu gewenst zijn. Het individu moet met andere woorden gemotiveerd zijn om het gedrag aan te leren, en het geleerde gedrag te behouden en toe te passen, anders zal de gedragsverandering niet blijvend zijn (Van den Hove, 1985: 11). Daarom is het ons inziens belangrijk de jongere te motiveren door hem (of haar) te informeren over het belang van non-verbale competentie. De jongere moet zelf zijn tekort aan non-verbale competentie inzien, beseffen dat dit negatieve consequenties heeft, en vanuit dit besef er iets aan willen doen. De training laten doorgaan louter op basis van de aanbeveling van anderen heeft geen zin.

Ten derde moet het individu als gevolg van de training effectief en bevredigend over een lange periode en in het ganse gamma van interpersoonlijke contexten kunnen functioneren. De gedragsverandering moet ten eerste over een langere periode blijven bestaan, anders heeft de training uiteindelijk weinig zin. Ten tweede snijdt Goldstein ook de generalisatieproblematiek aan. Het is de bedoeling dat een verbetering van één bepaalde vaardigheid ook leidt tot een betere sociale vaardigheid in het algemeen. Bovendien moet het individu de nieuw geleerde vaardigheden niet alleen in de trainingssetting uitvoeren, maar ook in het dagelijkse 'echte' leven (Van den Hove, 1985: 12). Het is uiteindelijk de bedoeling dat de jongere het aangeleerde competente non-verbaal gedrag gaat uiten in zijn dagdagelijkse interacties met anderen, en dat als een gevolg daarvan zijn sociaal leven in zijn geheel vlotter verloopt.

In de literatuur hebben we geen voorbeeld gevonden van een non-verbale competentietraining bij jongeren met opvoedingsproblemen die voldoet aan de eerste voorwaarde, namelijk systematisch en gepland. Dit betekent echter niet dat in sociale vaardigheidstrainingen die worden uitgevoerd bij jongeren met opvoedingsproblemen, geen aandacht wordt besteed aan non-verba-

le competentie, integendeel. Dit gebeurt echter meestal op een toevallige manier (b.v. op een bepaald ogenblik ziet een begeleider dat de jongere geen goede lichaamshouding heeft, en maakt daar een opmerking over), ofwel ziet men non-verbale vaardigheid louter als een basisvaardigheid die andere sociale vaardigheden ondersteunt. Van specifieke non-verbale competentie-trainingen is dus geen sprake.

Nut en haalbaarheid

Aangezien we in de literatuur geen enkele geplande en systematische training in non-verbale competentie vonden, die werd uitgevoerd bij jongeren met opvoedingsproblemen, beschikken we uiteraard ook niet over onderzoeksresultaten in verband met het mogelijke effect van dergelijke trainingen. In dat opzicht kunnen we dan ook geen uitspraken doen over het nut ervan. We kunnen ons ten eerste wel de meer algemene vraag stellen of een training in non-verbale competentie al dan niet nuttig kan zijn voor jongeren met opvoedingsproblemen. Ten tweede kunnen we nagaan wat de (deel)effecten zijn van enkele trainingen, uitgevoerd bij jongeren met opvoedingsproblemen, waarin meer of minder aandacht wordt besteed aan non-verbale competentie. Aangezien het hier echter gaat om slechts enkele voorbeelden waar we geen verregaande conclusies uit kunnen trekken, gaan we ten slotte in op een aantal visies vanuit de hulpverlening omtrent de vraag naar het nut en de haalbaarheid van een dergelijke training.

Maakt non-verbale competentie gelukkig?

In zijn artikel 'Does nonverbal communication cause happiness?' geeft Argyle (1992:99-102, 108-111) een zeer positief antwoord op deze vraag. Competent non-verbaal gedrag, en meer specifiek positieve non-verbale signalen, zouden voor een positieve stemming zorgen, niet alleen bij de ontvangers maar ook bij de zender zelf (zie ook Van Meel, 1986:183-184). Dit gegeven kan nu volgens Argyle met succes toegepast worden in allerhande therapieën. Een training in positief non-verbaal gedrag zou bijvoorbeeld bij depressieven een therapeutische werking hebben. Ook Vrugt en Schabracq (1991:199-200) wijzen op de mogelijkheid dat de ontwikkeling van een depressie kan worden afgeremd door het individu in een vroeg stadium te trainen in meer betrokken en minder gespannen non-verbaal gedrag. Wij twijfelen er niet aan dat individuen met succes kunnen worden getraind in hun non-verbaal gedrag. Dit blijkt trouwens uit de positieve resultaten van een aantal trainingen (zie b.v. Feldman et al., 1991:344-345; Knapp & Hall, 1992:460). Maar het lijkt ons te optimistisch om te stellen dat een verbetering in het non-verbaal gedrag van geestelijk zieke mensen ook daad-

werkelijk leidt tot een betere, positieve innerlijke gesteldheid. We zijn het in dit geval dan ook eens met Van Poecke (1996:161), voor wie een training in positief non-verbaal gedrag alleen een symptoombehandeling biedt. Dat iemand zich uiterlijk beter gedraagt, betekent inderdaad niet dat hij of zij zich ook echt beter voelt. Bovendien zal een positieve gedragsstijl die negatieve gevoelens moet verbergen, vaak een ongeloofwaardige of onoprechte indruk maken. We kunnen ons non-verbaal gedrag immers wel voor een deel onder controle houden, een deel blijft echter altijd niet-bewust en geeft uitdrukking aan onze echte gevoelens (Vrugt & Schabracq, 1991:206).

We mogen ons inziens echter ook niet te negatief staan tegenover trainingen in non-verbale competentie. Ten eerste gaan volgens ons niet alle trainingen die zich richten op het aanleren van positief non-verbaal gedrag, ervan uit dat een beter gedrag ook rechtstreeks leidt tot een positievere innerlijke gesteldheid. In het geval van jongeren met opvoedingsproblemen hebben we gezien tot welke onrechtstreekse positieve gevolgen een goede encodeervaardigheid en positief non-verbaal gedrag kan leiden. Het is volgens ons dan ook nuttig deze jongeren te trainen in hun non-verbaal gedrag. Wij geloven echter niet dat jongeren met opvoedingsproblemen die zich door training in hun non-verbaal gedrag opeens zelfzeker en gelukkig voordoen, dit ook werkelijk zijn. Ook de zichzelf bevestigende voorspelling die zich zou voordoen bij competent non-verbaal gedrag, lijkt ons niet voldoende. Trainingen in non-verbale encodeervaardigheid worden volgens ons dan ook het best gecombineerd met andere therapieën die zich meer rechtstreeks richten op het verbeteren van het zelfbeeld van deze jongeren, het verminderen van hun angst en wantrouwen, enz.

Ten tweede mogen we ook de decodeervaardigheid niet uit het oog verliezen. Non-verbale competentietrainingen hoeven zich niet uitsluitend te richten op het aanleren van positief non-verbaal gedrag. Als we zien hoeveel moeilijkheden jongeren met opvoedingsproblemen ondervinden, waarbij een gebrek aan decodeervaardigheid toch minstens voor een belangrijk deel meespeelt, kan een aangepaste training in onze ogen zeker geen kwaad.

Effecten

Uit de positieve (deel)effecten van een aantal trainingen die aandacht besteden aan de non-verbale competentie van jongeren met opvoedingsproblemen (zie b.v. Le Croy, 1983:98-103; McCown et al., 1986:494; Spence & Marzillier, 1981:365-367; Van den Hove, 1985:passim), kunnen we besluiten dat dergelijke trainingen alleszins niet mogen afgewezen worden als compleet zinloos. Dat ze leiden tot een duidelijk verbeterde non-verbale competentie (of tenminste een deel daarvan) bij de jongere, wijst erop dat deze vaardig-

heid inderdaad kan worden aangeleerd. Bij de vernoemde trainingen vonden we echter geen lange termijn- en generalisatie-effecten (cf. de derde voorwaarde bij Goldstein). Volgens Spence en Marzillier (1981:367) zou een training daarom meer geïntegreerd moeten worden in de bestaande sociale interacties van de jongere, in plaats van in een kunstmatige situatie. Bij Serina et al. (1986:64, 77) vinden we steun voor deze redenering. Uit hun onderzoek blijken de positieve resultaten van sociale vaardigheidstrainingen langer stand te houden en te leiden tot meer succesvolle sociale interacties, wanneer niet alleen de jongere getraind wordt, maar ook zijn of haar ouders. Ook het geven van een huistaak aan de jongere is volgens ons een goede stap in de richting. De bedoeling hiervan is immers dat de jongere de geleerde vaardigheden ook toepast in zijn reële sociale omgeving. Bij de bespreking heeft de trainer dan ook meer zicht op de belemmeringen die de jongere eventueel ondervindt bij zijn poging om het geleerde competente non-verbale gedrag te integreren in zijn leefwereld. Het blijft hier echter bij theoretische suggesties waarvoor (nog) geen empirische ondersteuning gevonden is.

Visies vanuit de hulpverlening

We interviewden vier hulpverleners van *De Pas* en *De Wissel*, opvangcentra voor jongeren met opvoedingsproblemen te Leuven, in verband met de vraag naar het nut van non-verbale competentietrainingen voor deze jongeren, en de manier waarop deze het best uitgevoerd kunnen worden (Van den Hove et al., 1998).

Non-verbale competentie is volgens de hulpverleners inderdaad van groot belang voor jongeren met opvoedingsproblemen. Men is het er dan ook over eens dat er meer specifiek aandacht moet worden besteed aan het trainen van die non-verbale competentie. In huidige sociale vaardigheidstrainingen wordt dat inderdaad soms te weinig gedaan. De grote vraag is echter de manier waarop dit zou moeten gebeuren. Een systematische en geplande training die specifiek en enkel gericht is op het verbeteren van de non-verbale competentie (b.v. de training van Trower en zijn collega's, aangepast door Geerardyn, 1998:43-50), is in theorie wel goed, maar zou in de praktijk niet echt haalbaar zijn. Het grootste probleem dat zich hier stelt, is de motivatie van de jongeren (cf. tweede voorwaarde bij Goldstein). Jongeren met opvoedingsproblemen zijn over het algemeen moeilijk te motiveren voor zaken waarvan zij niet het onmiddellijke, praktische nut inzien. Een dergelijke training zou daarom te abstract zijn voor hen. De link met hun dagelijks leven is te vaag. We kunnen met andere woorden bijvoorbeeld niet op de jongere afstappen en simpelweg voorstellen om eens zijn non-verbale competentie te trainen aan de hand van een aantal oefeningen.

Wat wel mogelijk is, is het integreren van een dergelijke training in het aanleren van de praktische vaardigheden waar de jongere zelf om vraagt, of die direct betrokken zijn op zijn leefwereld, en waarvan hij bijgevolg het praktische nut inziet. Ter illustratie geven we hier een voorbeeld van hoe dit kan gebeuren. Wanneer de jongere bijvoorbeeld zelf de nood voelt om op een goede manier te leren solliciteren (b.v. omdat hij geld nodig heeft om een motorfiets te kopen), kan men in die specifieke oefening een training in non-verbale competentie invoegen. Het gedrag van de jongere kan ten eerste worden opgenomen op video. Na de oefening wordt de band zonder geluid afgespeeld, waarbij de trainer de jongere wijst op zijn non-verbaal gedrag. De praktijk wijst echter uit dat jongeren met opvoedingsproblemen een dergelijke opname in veel gevallen te bedreigend vinden en hier bijgevolg niet aan willen meewerken. Een tweede mogelijkheid bestaat uit het integreren van oefeningen in luistervaardigheid en zelfpresentatie, zoals deze van Trower en zijn collega's (Geerardyn, 1998:43-50). Wanneer dergelijke oefeningen ingebed zijn in het aanleren van een specifieke sociale vaardigheid waar de jongere zelf het nut van inziet, mogen we veronderstellen dat hij hiervoor de nodige motivatie zal tonen.

Samenvattend kunnen we stellen dat de hulpverleners een non-verbale competentietraining zeker nuttig vinden, op voorwaarde dat de oefeningen geïntegreerd worden in een specifieke context. Bovendien blijft het volgens een aantal hulpverleners ook belangrijk de jongere te wijzen op zijn non-verbaal gedrag op het moment dat het zich voordoet, en dus niet alleen tijdens specifieke trainingen. Zo zien ze zelf ook in wat ze op een bepaald moment in een specifieke context beter zouden kunnen doen. Tijdens een dagdagelijks gesprek bijvoorbeeld kan de hulpverlener de jongere erop wijzen hem aan te kijken terwijl hij spreekt, rechtop te zitten, enz.

Ten slotte werd de opmerking gemaakt dat aandacht voor non-verbaal gedrag alleen niet voldoende kan zijn. Ten eerste blijkt non-verbale competentie bij de jongere zelf niet de eerste bekommernis te zijn. Hun eerste vragen hebben altijd te maken met het verbale (b.v. 'Wat moet ik zeggen?'), pas later komen vragen in verband met het non-verbale (b.v. 'Hoe moet ik dan staan?', 'Wat doe ik met mijn handen?'). Ten tweede werd ook de kritiek geuit dat een training in adequaat non-verbaal gedrag wel het uiterlijk gedrag van de jongere kan veranderen, maar dat daardoor niet zijn echte, negatieve gevoelens verdwijnen. Er moet ook iets (anders) gedaan worden om het zelfbeeld en het basisvertrouwen van deze jongeren te verbeteren. Hiermee zijn we het, zoals reeds aangegeven, uiteraard eens.

■ CONCLUSIE

Het onderzoek in verband met de non-verbale competentie van jongeren met opvoedingsproblemen is zeker niet uitgebreid. Dit artikel bestaat dan ook voor een groot deel uit hypothesen en suggesties. Zo vraagt de stelling dat jongeren met opvoedingsproblemen een tekort vertonen in hun non-verbale competentie, zeker nog bijkomende bevestiging, in ieder geval wat betreft de encodeervaardigheid. Ook de vraag naar de oorzaak van een tekort aan non-verbale competentie en de mogelijke verklaring vanuit de socialisatiehypothese blijkt niet terdege onderzocht. Waar men het ons inziens toch groten-deels over eens is, is het belang van een goede non-verbale competentie bij jongeren met opvoedingsproblemen. De grote vraag blijft echter hoe men bij een non-verbale competentietraining voor deze jongeren het best kan tewerk gaan, wil men de gewenste resultaten bereiken.

Er blijven dus nog een groot aantal vragen onbeantwoord. Logischerwijs beëindigen we deze bijdrage dan ook met een pleidooi voor verder onderzoek rond deze problematiek.

NOTEN

- 1 Voor een meer uitgebreide bespreking van deze studies verwijzen we naar Geerdyn (1998:18-21).
- 2 Voor een overzicht van het non-verbaal gedrag bij depressieve personen verwijzen we naar b.v. Argyle (1988:278-279), Bull (1983:88), Van Meel (1986:170-171) en Vrugt & Schabracq (1991:197-198, 1994:30-31). Bull (1983:88) en Van Meel (1986:161-163) gaan in op het non-verbale gedrag van angstige personen.

LITERATUURLIJST

- Argyle, M. (1988) *Bodily Communication*. 2nd ed. London & New York: Methuen.
- Argyle, M. (1992) 'Does Nonverbal Communication Cause Happiness?', pp. 99-112 in F. Poyatos (ed.) *Advances in Nonverbal Communication: Sociocultural, Clinical, Esthetic and Literary Perspectives*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Bande-Knops, J., Renaer, M. & Dillemans, R. (1992) *Wegwijs Gezondheid*. Leuven: Davidsfonds.
- Bartels, A.A.J. (1986) *Sociale Vaardigheidstraining voor Probleemjongeren. Uitgangspunten, Opzet, Resultaten, Mogelijkheden: Een Onderzoek*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Blockmans, L. (1994) *Kindermishandeling in Psycho-Analytisch Perspectief. Een Literatuuronderzoek Aangaande het Onderscheid Fantasie/Realiteit bij Klachten over Sexueel Misbruik*. Leuven: Verhandeling Departement Pedagogische Wetenschappen, K.U.Leuven.

- Buck, R. (1983) 'Nonverbal Receiving Ability', in J.M. Wiemann & P.H. Randall (eds.) *Nonverbal Interaction*. London: Sage.
- Bull, P. (1983) *Body Movement and Interpersonal Communication*. Chichester: Wiley.
- Camras, L.A., Grow, J.G. & Ribordy, S.C. (1983) 'Recognition of Emotional Expression by Abused Children', *Journal of Clinical Child Psychology*, 12: 325-328.
- Christensen, D., Amerigo, F. & Boudreau, L. (1980) 'Sensitivity to Nonverbal Cues as a Function of Social Competence', *Journal of Nonverbal Behavior*, 4 (3): 146-156.
- Curran, J.P. (1979) 'Social Skills: Methodological Issues and Future Directions', in A.S. Bellack & M. Hersen (eds.) *Research and Practice in Social Skills Training*. London & New York: Plenum Press.
- Feldman, R.S. & Beck, L. (1989) 'Enhancing Children's Decoding of Facial Expression', *Journal of Nonverbal Behaviour*, 13(4): 269-278.
- Feldman, R.S., Philippot, P. & Custrini, R.J. (1991) 'Social Competence and Nonverbal Behavior', pp. 329-350 in R.S. Feldman & B. Rimé (eds.) *Fundamentals of Nonverbal Behavior*. Cambridge & Paris: Cambridge University Press & Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- Geerardyn, A. (1998) *Nonverbale Competentie van Jongeren met Opvoedingsproblemen*. Leuven: Verhandeling Departement Communicatiewetenschap, K.U.Leuven.
- Gistelincx, G. (1976) *Het Verwaarloosde Kind: Syndroom en Orthopedagogische Aanpak*. Leuven: Verhandeling Departement Pedagogische Wetenschappen, K.U. Leuven.
- Halberstadt, A.G. (1983) 'Family Expressiveness Styles and Nonverbal Communication skills', *Journal of Nonverbal Behavior*, 8(1): 14-26.
- Hall, J.A. (1979) 'Gender, Gender Roles and Nonverbal Communication Skills', pp. 32-67 in R. Rosenthal (ed.) *Skill in Nonverbal Communication: Individual Differences*. Cambridge, MA: Oelgeschlager, Gunn & Hain.
- Hargie, O., Saunders, C. & Dickson, D. (1994) *Social Skills in Interpersonal Communication. Third Edition*. London: Routledge.
- Hazel, J.S., Schumaker, J.B., Sherman, J.A. & Sheldon-Wildgen, J. (1983) 'Social Skills Training with Court-Adjudicated Youths', *Child and Youth Services*, 5: 117-137.
- Hersen, M. (1979) 'Modification of Social Skill Deficits in Psychiatric Patients', pp. 189-236 in A.S. Bellack & M. Hersen (eds.) *Research and Practice in Social Skills Training*. London: Plenum Press.
- Hobbs, C.J., Hanks, H.G.I. & Wynne, J.M. (1993) *Child Abuse and Neglect. A Clinician's Handbook*. London: Churchill Livingstone.
- Hodgins, H.S. & Zuckerman, M. (1990) 'The Effects of Nonverbal Sensitivity on Social Interaction', *Journal of Nonverbal Behaviour*, 14(3): 155-157.
- Knapp, M.L. & Hall, J.A. (1992) *Nonverbal Communication in Human Interaction*. 3rd ed. Fort Worth: Holt, Rinehart & Winston.
- Koers, A.J. (1984) *Kindermishandeling*. Rotterdam: Donker.
- Leathers, D.G. (1986) *Successful Nonverbal Communication*. New York: MacMillan.

- Le Croy, C.W. (1983) 'Social Skills Training with Adolescents: A Review', *Child and Youth Services*, 5: 91-115.
- McCown, W., Johnson, J. & Austin, S. (1986) 'Inability of Delinquents to Recognize Facial Affects', *Journal of Social Behavior and Personality*, 1: 489-496.
- O'Sullivan, M. (1983) 'Measuring Individual Differences', in J.M. Wiemann & P.H. Randall (eds.) *Nonverbal Interaction*. London: Sage.
- Patterson, M.L. (1983) *Nonverbal Behavior: A Functional Perspective*. New York: Springer.
- Pyck, K. (1996) *Kindermishandeling, Seksueel Misbruik en het Hernieuwd Maatschappelijk Taboe*. Leuven: ACCO.
- Riggio, R.E. (1986) 'Assesment of Basic Social Skills', *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(3): 649-660.
- Russell, R.L., Stokes, J., Jones, M.E., Czogalik, D. & Rohleder, L. (1993) 'The Role of Nonverbal Sensitivity in Childhood Psychopathology', *Journal of Nonverbal Behavior*, 17(1): 69-83.
- Serna, L.A., Schumaker, J.B., Hazel, J.S. & Sheldon, J.B. (1986) 'Teaching Reciprocal Social Skills to Parents and Their Delinquent Adolescents', *Journal of Clinical Child Psychology*, 15(1): 64-77.
- Spence, S.H. & Marzillier, J.S. (1981) 'Social Skills Training with Adolescent Male Offenders - II. Short-term, Long-term and Generalized Effects', *Behaviour Research and Therapy*, 19: 349-368.
- Trower, P., Bryant, B. & Argyle, M. (1978) *Social Skills and Mental Health*. London: Methuen.
- Ter Horst, W. (1980) *Algemene Orthopedagogiek. Proeve van een Theorieconcept*. Kampen: Kok.
- Van den Broeck, M. (1996) *Orthopedagogie*. Leuven: H.I.R.L. (onuitgegeven cursus 2de jaar Sociale Readaptatiewetenschappen).
- Van den Hove, E. (1985) *Sociale Vaardigheidstraining als Orthopedagogisch Hulpmiddel bij de Residentiële Behandeling van Moeilijk Opvoedbare Jongeren*. Leuven: Verhandeling Departement Pedagogische Wetenschappen, K.U.Leuven.
- Van den Hove, E. et al. (1998) Interviews op 6 februari, 17 en 23 april 1998 met begeleiders van De Pas en De Wissel (Opvangcentra voor jongeren met opvoedingsproblemen, Leuven).
- Van Meel, J.M. (1986) *De Psychologie van het Gebaar: De Rol van Nonverbaal Gedrag in de Ontwikkeling en bij de Hulpverlening*. Nijmegen: Dekker & Van de Vegt.
- Van Poecke, L. (1996) *Nonverbale Communicatie*. Leuven: Garant.
- Vanrompay, E. (1975) *Invloed van Verwaarlozing op de Persoonlijkheidsontwikkeling*. Leuven: Verhandeling Departement Pedagogische wetenschappen.
- Verslyppe, A. (1979) *Onderzoek naar de Betekenis van het Verwaarlozingssyndroom als Psychopathologische Ongevalsdeterminant*. Leuven: Verhandeling Departement Pedagogische Wetenschappen.
- Vrugt, A. (1983) *Betekenistoekening aan Nonverbale Communicatie*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Vrugt, A. (1994) 'Nonverbaal Communicatief Gedrag van Cliënt en Psychotherapeut', *Tijdschrift voor cliëntgerichte psychotherapie*, 32(4): 28-38.

- Vrugt, A. & Schabracq, M. (1991) *Vanzelfsprekend Gedrag: Opstellen over Non-verbale Communicatie*. Meppel & Amsterdam: Boom.
- Walker, E. (1981) 'Emotion Recognition in Disturbed and Normal Children: A Research Note', *Journal of Child Psychology, Psychiatry and Allied Disciplines*, 22(3): 263-268.
- Zabel, R.H. (1979) 'Recognition of Emotions in Facial Expressions by Emotionally Disturbed and Nondisturbed Children', *Psychology in the Schools*, 6(1): 119-126.
- Zinn, D. (1980) 'Therapeutic and Preventive Interventions in Juvenile Delinquency', pp. 535-549 in G. Pirooz Scholevar, R.M. Benson & B.J. Blinder (eds.) *Treatment of Emotional Disorders in Children and Adolescents. Medical and Psychological Approaches to Treatment*. Lancaster: MTP Press.

AUTEUR

Aagje Geerardyn is als assistente verbonden aan het Departement Communicatiewetenschap van de K.U.Leuven.

Dit artikel is gebaseerd op haar eindverhandeling *Non-verbale competentie van jongeren met opvoedingsproblemen*, juli 1998.